

Юрій Володимирович Шевельов **(1908–2002)**

Дивне було наше заочне знайомство з великим українознавцем Юрієм Шевельовим. Студентами Київського університету імені Тараса Шевченка ми вивчали українську мову за двотомним “Курсом сучасної української мови”. На титульній сторінці другого тому – “Синтаксис” – стояло прізвище тодішнього директора Інституту мовознавства Академії наук Леоніда Булаховського, але пошепки з вуст в уста передавалося: насправді книжку написав не Булаховський, а вигнанець – “націоналіст” Юрій Шевельов. Видатний учений Л. Булаховський блискуче читав нам лекції, був автором багатьох праць, і ми були переконані в його порядності й гідності. “Як же таке могло трапитися – випустити чужу книжку під своїм іменем?” – дивувалися ми.

Уперше випала нагода побачити Шевельова через роки на Міжнародному конгресі українців у Києві 1990 року. Конгрес відкрився в Оперному театрі, а його засідання проходили в теперішньому Українському домі. Коли оголосили: “До слова запрошується Юрій Володимирович Шевельов”, присутні стоячи вітали славетного земляка. Бо попри те, що десятиліттями він був заборонений і зганьблений, ущент розкритикований і публічно засуджений владою і запобігливими вченими, українська інтелігенція знала, високо поцінювала науковий подвиг усесвітньо відомого українознавця. Ю.В. Шевельов із властивою йому іронічністю звернувся до присутніх красномовно незвично: “Шановні друзі й вороги!”

А далі привітав друзів і простив ворогам. Згадав він у виступі й свого давнього товариша часів навчання в Харківському університеті Леоніда Бу-

лаховського. І подякував йому за небачену в часи тоталітаризму й репресій сміливість: опублікувати – бодай під іншим прізвищем – книжку, написану “ворогом народу”, той самий “Курс”.

Ця доповідь на Конгресі була відкриттям нового явища – явища Шевельова. Виходять друком його книжки й статті, бібліотечні сховища нарешті відкрили його старі публікації. Завдяки вченому могутній поштовх до відродження одержала забута галузь знань – українознавство. Здебільшого незвичними були його ідеї щодо давнього походження українців та української мови, самотності розвитку українства та його культури, неісторичності поняття спільна давньоруська народність. Через книжки й статті Юрія Шевельова в науковий обіг увійшли призабуті або замовчувані постаті українських діячів минулого. Потрібно було змінювати концепції, по-новому писати книжки й читати лекції студентам.

Познайомились ми з Юрієм Володимировичем (він був незадоволений, коли його називали “паном Юрієм”) під час Міжнародного конгресу українців, що проходив у Києві в Палаці “Україна”. Шевельов був обраний до президії конгресу, але під час перерви охоче спілкувався з його учасниками. Доброзичливо поставився до моєї пропозиції щодо співпраці з Прикарпатським університетом, одразу ж висловив свої побажання (на жаль, наші домовленості доконечно не були реалізовані). Наступного разу ми зустрілися з Шевельовим у Львові під час Другого міжнародного конгресу українців. Я запросив його відвідати Івано-Франківськ і нашу українську Мекку – гуцульську Криворівню. Учений послався на слабе здоро-

в'я, але його зацікавленість нашим краєм, Галичиною перемогла. Я був щасливий: він погодився!

А слід сказати, що під час Другої світової війни Юрій Володимирович жив і працював у Львові, звідси й емігрував спочатку до Німеччини, потім і до Сполучених Штатів. Його пильну увагу привернула тоді дискусія часів Івана Франка: чи вплинули “галичанізми” на розвиток української літературної мови? І Шевельов у 1943–1944 рр. пише невеличку книжку “Внесок Галичини у формування української літературної мови” (перевидана у Львові 1996 року), де на великому фактичному матеріалі переконливо доводить: так, свого часу існувало паралельно два варіанти української літературної мови – наддніпрянський і наддністрянський, вони взаємодіяли.

Славетний учений мріяв про той час, коли “не тільки єдина, а й одноманітна літературна мова запанує у всій Україні, розвинувшись на основі всіх головних українських діалектів, але насамперед на основі схрещення двох вирішальних: центрального подніпровського як бази і галицького як того цементу, що проходить поміж усіма брилами бази, скріплюючи їх і роблячи споруду міцною, відпорною, витривалою – нероздільною” [2, с. 156]. Згодом під псевдонімом Юрій Шерех (як пояснював нам пізніше в Нью-Йорку, обрав це ім'я заради конспірації, ховаючись від довгих рук НКВД) він надрукував про вплив галичанізмів на розвиток української літературної мови статтю і в знаменитій “Енциклопедії українознавства” [3, с. 356]. Йому ж належать й інші праці із цієї проблематики: “Галичина в формуванні нової української літературної мови” (1946, 1949), “Одна чи дві літературні мови” (1946), “Вплив Галичини на повну українську літературну мову” (1947), “Галицькі впливи на українську літературну мову в ділянці наголосу” (1947). Отож Галичина була йому добре знайома, близька.

І ось за кілька днів славетний учений уже в Івано-Франківську, читає лекцію в нашому університеті. Викладачі й студенти вщент заповнили актову залу. Говорити літній людині було важко, але тиша стояла виняткова й чутно було кожне його слово. А оповідав професор щось незвичне. Що Шевченко вніс величезний вклад у розвиток української літературної мови, але не він є її основоположником, бо сформувалася вона як літературна задовго до Шевченка. Що Сковорода писав українською мовою, але свідомо вживав церковнослов'янські запозичення, аби відтворити новий художній стиль – бароковий. Що Котляревський – один з основоположників літературної мови...

Наступного дня разом із професором Василем Грещуком ми повезли Шевельова до Криворівні. По дорозі завітали, не попередивши, до звичайної собі хатини в Делятині: побачити обійстя і побут галичан. А далі – Яремче, Ворохта, Верховина, Криворівня. Сучасне життя прикарпатців, місцеві традиції викликали щире зацікавлення ученого. А про велетнів літератури, що збиралися на початку ХХ ст. у Криворівні, – Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Лесю Українку, Василя Стефаника, Ольгу Кобилянську – Шевельов знав, здавалося, все. І розповідав про них із неприхованим захопленням. У Франковому музеї оглянув кожний експонат. Зробив розчулений запис у книзі почесних відвідувачів. Із задоволенням пригостився стравами гуцульської кухні.

Коли ми з професором Богданом Грицюком перебували 1995 року в Нью-Йорку, учений запросив нас до свого помешкання. Він працював професором Колумбійського університету, очолював Українську вільну Академію наук і користувався загальним незаперечним авторитетом в українській громаді США. Жив він у центрі міста, можна сказати, не одинаком, а в колі численних друзів – тисяч і тисяч книжок. Пригостив нас сушеними фруктами й вів неквапно роз-

мову. Я не наважувався ввімкнути диктофон, але пізно увечері в номері готелю записав цю бесіду майже дослівно. Критично, але без зловтіхи, швидше із сумом оцінював професор сучасний стан українознавства в Україні, називав імена вчених, що в роки тоталітаризму завдали науці більше шкоди, аніж принесли користі. Зважено й помірковано оцінюючи великий таланти Олесь Гончара, характеризував свої неоднозначні відносини з письменником. Розповідав і про себе, але надзвичайно стримано, без найменшого хизування. Я зазвичай презентував йому свою книжку, а він мені свою – “Юрій Шерех. Третя сторожа”, що вийшла на той час друком у Києві, з написом “Віталію Кононенкові сердечно від Автора. Ю. Шевельов. Нью-Йорк. 15.8.95”. З гордістю демонстрував нам професор свою унікальну бібліотеку.

Востаннє зустрілися ми з академіком у рідному йому Харкові на Третньому конгресі українців у 1996 році. Він мав робити доповідь про походження українських числівників, але відійшов від теми й почав говорити про наболіле – стан словникарства в Україні. Чимало різких слів було сказано на адресу “Словника української мови” в 11 томах, що побачив світ у 70–80 роках, за введення мовних покрутів, со-в’єтизмів, зросійщення та інші гріхи. Але головний пафос його виступу був спрямований на створення нового тлумачного словника сучасної української мови. І тут було висловлено чимало слушних порад: і щодо побудови майбутнього словника, і щодо ілюстрацій до нього. Учений пропонував урахувати й доробок української діаспори (хоч цього терміна не любив). Виконуючи заповіт великого вчителя, київські мовознавці розпочали видання цієї непересічної праці. Був учений і прихильником змін в українському правописі.

... Переді мною грубезний фоліант – “Symbolas in honorem Jeorgii V. Shevelov”, виданий уже далекого 1971 року в Мюнхені в Українському Вільному

Університеті з переднім словом відомого мовознавця Олексі Горбача: “... Вшановуємо найперше його наукові осяги, його дотеперешній життєвий труд і його індивідуальність, що всупереч усякого роду невзгодинам залишилася собою, ніби заперечуючи утертому поглядів, мовляв, докільля змінює людину” [1, с. 6]. У збірнику вміщено бібліографію вченого, що разом із публіцистичними працями включає більше 400 найменувань.

Тут за переліком праць 1951 року знаходимо запис: Просте речення, “Курс сучасної української літературної мови”, за ред. Л.А. Булаховського, т. II, Синтаксис, Київ, 1951, ст. 5–141. [Надруковано без підпису автора з приміткою: “Опрацював за матеріалами Інституту мовознавства Академії Наук УРСР Л.А. Булаховський”. Отож уже на час публікації цієї “Бібліографії” “містифікація” із прізвиськом справжнього автора – Ю.В. Шевельова була розкрита.

До речі, з переліку праць ученого на весь зріст вимальовується постать ученого найширших наукових зацікавлень і водночас – яскравої особистості, людини жвавої й дотепної, з критичним розумом і добрим серцем. Вчитаймося принаймні в окремі назви його праць: “Поезія піднесених шабель” (1946), “Колір нестримних палахкотін” (1946), “Сліпуча думка, наче лезо гостра” (1947), “Молодість, що вміє, старість, що може” (1947), “Трошки про себе і трошки про принциповість” (1948), “Париж треба закрити” (1951), “Так було, чи так мало бути?” (1952), “Непророслі зернята” (1955), “Поети виходять суши-тись на сонечку” (1956), “Людині великого ні” (1957), “Троє прощань і про те, що таке історія літератури” (1968) та ін. А попереду ще майоріло тридцять років невтомної праці, відвідання рідної України, обрання академіком, одержання Національної премії імені Тараса Шевченка, світове визнання знаного українознавця.

Спадщина, яку залишив нам видатний учений-українознавець, воістину

неосяжна. Він був мовознавцем і літературознавцем, істориком і політологом, релігієзнавцем і критиком, справжнім ученим-енциклопедистом. Але при всій масштабності й усеохопленості його наукових уподобань у їх епіцентрі завжди були українська мова, культура й історія, зрештою – “українська душа”. Він до щему в серці любив Україну, хоч і не заохочував до гучних клятв на вірність “рідній неньці”. Він і життя своє, свій непересічний талант віддав в ім’я утвердження її незалежності, соборності, державності. Як заповіт великої людини сприймаємо ми нині його нетлінні слова в тій же “Третій сторожі”: “Добра вам путь, ішовши” [4, с. 20].

1. *Горбач О.* До 60-річчя професора д-ра Юрія Шевельова / Олекса Горбач // *Symbolac in honorem Jeorgii V. Shevelov.* – Мюнхен-München: Український Вільний Ун-т, 1971. – С. 5–6.
2. *Шевельов Ю.* Внесок Галичини у формування української літературної мови / Юрій Шевельов. – Львів ; Нью-Йорк: Наук. т-во ім. Шевченка у Львові, 1996. – 190 с.
3. *Шерех Ю.* Розвиток літературної мови в ХІХ–ХХ ст. / Юрій Шерех // *Енциклопедія українознавства : у 2 т.* – Мюнхен ; Нью-Йорк : Наук. т-во ім. Шевченка, 1949. – Т. 1. – С. 356.
4. *Шерех Ю.* Третя сторожа : література, мистецтво, ідеологія / Юрій Шерех. – К. : Дніпро, 1993. – 590 с.